

Олександр Гончаров (м. Київ)

кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
голова Київської міської організації НСКУ.
E-mail: olexandr.goncharov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5504-9889>

«Треті києвознавчі читання: історія та етнокультура»

В кінці минулого року вийшов друком збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: «Треті києвознавчі читання: історія та етнокультура»¹, яка відбулася 27 березня 2020 р. на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Організували конференцію Київський національний університет імені Тараса Шевченка (історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства), Національна спілка краєзнавців України (Київська міська організація) та Софійський університет «Св. Климент Охридський» (історичний факультет, кафедра етнології).

У зв'язку з пандемією COVID-19 та запровадженням карантину оргкомітет конференції прийняв рішення відмовитися від традиційного формату проведення заходу й провести його дистанційно (укласти програму конференції в електронному вигляді, видати збірник матеріалів у друкованому вигляді та розмістити електронний варіант в мережі Інтернет).

У конференції взяли участь 106 учасників – співробітники наукових установ, викладачі закладів вищої освіти, аспіранти, працівники бібліотек та музеїв, краєзнавці, студенти. Третина учасників конференції – члени Національної спілки краєзнавців України. Крім того, учасниками конференції були науковці з Болгарії, Білорусі, Греції та Німеччини. У програмі конференції було представлено 98 доповідей, у збірник матеріалів конференції увійшло 65 статей (73 автори).

Науковий форум розглянув широку києвознавчу тематику, яка відображена у традиційних вже для цих конференцій тематичних напрямках програми, а в збірнику – у відповідних розділах.

Відкриває збірник, а заодно й перший розділ «Дослідники історії Києва. Діяльність наукових установ та товариств, закладів освіти у галузі києвознавства», стаття *Наталії Терес* (канд. істор. наук, доцентка кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка) та *Міри Маркової* (канд. істор. наук, доцентка, декан історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський») про співпрацю двох університетів в галузі етнології та історико-культурного туризму, яка розвивається на основі безстрокової Угоди про партнерство від 7 грудня 2001 р.

В низці статей цього розділу висвітлюється києвознавча діяльність дослідників XIX–XX ст.:

Домініка П'єра де ля Фліза (*Галина Денисенко*, канд. істор. наук, ст. наук. співробітниця Інституту історії України НАН України), Михайла Грушевського (*Віталій Хоменко*, канд. істор. наук, викладач Індустріально-педагогічного технікуму Конотопського інституту Сумського державного університету), Володимира Щербини (до 170-річчя від дня народження) (*Зінаїда Зайцева*, д-р. істор. наук, професорка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана). Становлення наукових товариств на землях України, в тому числі і в Києві, аналізується у публікації *Федора Медвідя* (д-р. наук в галузі політології, канд. філос. наук, професор Навчально-наукового інституту права Міжрегіо-

¹ Треті києвознавчі читання: історія та етнокультура. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 березня 2020 р.) / Редкол.: О.П. Реєнт (голова), В.П. Капелюшний, І.К. Патриляк, О.П. Гончаров, Н.В. Терес. – К.: «Фоліант», 2020. – 436 с.

нальної академії управління персоналом), *Анатолія Твердохліба* (аспірант) та *Максима Урбанського* (магістрант). У статті *Лариси Рєви* (канд. філол. наук, чл.-кор. Національної академії наук вищої освіти України) через призму творчої діяльності професорки, бібліографіні, укладачки систематичного покажчика змісту журналу «Життя й революція» (1925–1934) Н.М. Рєви йдеться про складні питання розвитку періодичної преси 20–30-х років, зокрема київського часопису «Життя й революція», що зіграв важливу роль у консолідації письменницьких сил. Києвознавчу тематику, яка міститься на сторінках видання Національної спілки краєзнавців України – наукового журналу «Краєзнавство», висвітлив *Олександр Гончаров* (канд. істор. наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Найбільшим за обсягом є другий розділ збірника «Маловідомі сторінки історії Києва. Дослідження топонімії та соціально-економічного розвитку». Його відкриває стаття канд. фіз.-мат. наук, доцента, професора «БП-Інститут правознавства» (м. Мінськ, Білорусь) *Анатолія Астапенка* – «Кієвські ландшафт і вибітнія беларускія дзєячы», в якій йдеться про видатних білоруських діячів, які навчалися в закладах освіти України, зокрема й київських, що вплинуло на вибір їх подальшого життєвого шляху.

Д-р. істор. наук, професорка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Наталія Яковенко*, аналізуючи питання англо-саксонського коріння київських князів, зазначає, що подальше вивчення стародавніх родинних зв'язків київських правителів може скоректувати та дещо змінити наші традиційні уявлення про їх генеалогію, довести щільнішу близькість та спільність витоків і спадкоємства щодо правлячих династій Київської Русі та королівських домів Європи.

Андрій Блануца (канд. істор. наук, ст. наук. співробітник Інституту історії України НАН України) висвітлює зміст низки документів з фонду «Помісно-вотчинні архіви Південно-Західних земель XVI–XIX ст.» Російського державного архіву давніх актів, які містять цікавий матеріал із життя київських міщан та шляхти другої половини XVI–XVII ст. Дослідник вважає, що в перспективі було б корисним здійснити публікацію усіх документів з цього фонду, що стосуються Києва та Київського повіту.

Наукова співробітниця Національного музею історії України *Олена Кохан* на основі архівних

джерел та наукових праць 20–30-х років минулого століття здійснила спробу відтворити образ Києва першої половини XIX ст. *Надія Орлова* (ст. наук. співробітниця Літературно-меморіального будинку-музею Т. Г. Шевченка – філії Національного музею Тараса Шевченка) на основі історіографічного доробку з костюмарознавства, мемуарів, епістолярію та архівних матеріалів дослідила й уточнила київські адреси Миколи Костомарова.

У низці статей розглядаються питання економічного розвитку краю у XIX ст. – торгівлі лісом у Київській губернії в першій половині століття (*Любомир Губицький*, канд. істор. наук, доцент Київського національного торговельно-економічного університету, *Ганна Мельник*, канд. істор. наук, доцентка Київського університету імені Бориса Грінченка) та розвитку ярмаркової торгівлі у Києві в 60–70-х роках (*Віталіна Горова*, канд. істор. наук, доцентка, ст. наук. співробітниця ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України).

Тетяна Горбань (д-р. політ. наук, професорка Київського національного університету імені Тараса Шевченка) аналізує аспекти теоретичної і практичної діяльності «Клуба русских националистов» на початку минулого століття, спрямованих на боротьбу з українським рухом.

Низка статей присвячена періоду Української революції 1917–1921 рр. Так, *Валерій Капелюшний* (д-р. істор. наук, професор, чл.-кор. НАПН України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка) та *Марина Чубата* (канд. юрид. наук, асистентка цього ж університету) в статті «Національна символіка в умовах розгортання подій Української революції 1917–1921 рр. у Києві: відоме, маловідоме, дискусійне» простежують, як саме і за яких обставин національні символи в досліджуваній період перетворювались в державні. Історіографічний аналіз проблеми дозволив авторам виокремити одну із важливих особливостей розвитку державної символіки доби визвольних змагань 1917–1921 рр. – це її спадкоємність, адже символіка, прийнята в ході дискусій Центральною Радою, уточнювалась, удосконалювалась при Гетьманаті, ЗУНР, Директорії, але основні її атрибути залишались незмінними на всіх етапах цієї доби. *Стефан Машикевич* (д-р. фіз.-мат. наук, провідн. наук. співробітник Інституту теоретичної фізики ім. Боголюбова НАН України) у публікації «Хроніка непокори. Повстання проти влади в Києві в 1917–1920 роках» простежує драматичні події революції, коли за 39 місяців, від березня 1917 до червня 1920 року,

влада в Києві змінювалася 14 разів. *Ігор Левитський* (член НСКУ) зосереджується на огляді пам'ятних місць і пам'яток, що пов'язані з активною життєдіяльністю у Києві Левитського Миколи Васильовича – громадського і державного діяча України, члена Української Центральної Ради, «артільного батька» української кооперації.

Кілька публікацій висвітлюють міжнародні аспекти, пов'язані з Києвом часів Української революції. Так, *Світлана Мотрук* (канд. істор. наук, доцентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка) у статті «Київ в історії формування чехословацької державності (1914–1918 рр.)» на основі аналізу джерел та літератури доходить висновку, що «Київ відіграв визначну роль у розвитку антигабсбурзького руху опору, реалізації концепції вирішення чеського та словацького питань. Саме на берегах Дніпра було закладено фундамент нової європейської держави – Чехословаччини». *Віктор Пилипенко* (канд. істор. наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка) описує місця розташування й умови перебування дипломатичного представництва Фінляндії в Києві (1918 – початок 1919 р.).

Джерелами розвідки *Сергія Берегового* (канд. істор. наук, доцент Національного університету харчових технологій) – «Борис Лазаревський – Галина Кузнецова: київська ностальгія паризьких емігрантів (за матеріалами «щоденників» 1928–1933 рр.)» – є два «щоденники», які вели у Франції в еміграції Б. Лазаревський та Г. Кузнецова – письменники, кияни. З них автор статті виокремлює матеріали на київську тематику, зокрема листи і записки Г. Кузнецової до Б. Лазаревського, фрагменти яких публікуються вперше. Ці джерела, наповнені тугою за батьківщиною, проливають світло на цікаві та почасти трагічні аспекти київського повсякдення тих років.

Привертає увагу в цьому розділі також написана на багатому джерельному матеріалі стаття *Володимира Сергійчука* (д-р. істор. наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка) про втрати Київщини в 1932–1933-х рр. Автор зазначає, що трагедія Голодомору-геноциду боляче зачепила Київщину. Одна з найбільших областей УСРР вона і зазнала чи не найбільших втрат серед усіх регіонів України. На жаль, через знищення більшовицькою владою великого масиву ста-

тистичних документів улітку 1941 року досі не встановлено конкретних даних про кількість жертв столичної області навіть і в її нинішніх межах, хоч останнім часом і з'явилося чимало досліджень на цю тему. Дослідник наголошує, що, незважаючи на відсутність і справді вкрай необхідних у цьому випадку статистичних матеріалів, зокрема первинних даних обліку міського й сільського населення в 1931 році, а також результатів Всесоюзного перепису 1937 року, все-таки необхідно максимально опрацювати ті первинні документи, які збереглися. Частина таких матеріалів переходить в Державному архіві Київської області, аналіз яких дає можливість відтворити рух населення в 1932–1934 роках, що необхідно для висновків з даної проблематики. На думку ученого, навіть встановлена ним за доступними офіційними документами кількість жертв на Київщині в тодішніх її межах щонайменше в півтора мільйона осіб не може вважатися остаточною – вона може збільшитися ще на сотні тисяч загиблих. Автор статті упевнений, що пропонуваний підхід до визначення реальних результатів втрат від Голодомору-геноциду 1932–1933 років може прискорити розв'язання важливої наукової проблеми.

Низка статей розділу присвячена політичним репресіям 30-х років. Так, *Микола Бривко* (наук. співробітник НІМЗ «Биківнянські могили») на основі вивчення низки архівно-кримінальних справ репресованих учителів міста Києва польської національності наводить основні факти фальсифікування цих справ та приклади звинувачень освітян. *В'ячеслав Оліцький* (канд. істор. наук, ст. викладач Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка) аналізує матеріали, які стосуються масових поховань розстріляних на території спецділянки НКВС УРСР у Биківнянському лісі. *Тарас Мітулінський* (член НСКУ та НСЖУ) розповідає про життя й діяльність Мітулінського Тараса Спиридоновича, якого у вересні 1937 р. було обрано на посаду голови Київської міськради, а вже через два дні заарештовано і в листопаді розстріляно.

Кілька публікацій стосуються передвоєнних, воєнних та повоєнних років. У статті *Андрія В'яльця* – заступника генерального директора з наукової роботи Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця» – йдеться про передумови, історію будівництва, сучасний стан та перспективи музеєфікації загадкових «Сталінських» тунелів під Дніпром. *Сергій Вакулишин*

(києвознавець, методист Святошинського центру позашкільної роботи) на основі спогадів очевидців, документальних джерел, літератури здійснив спробу вірогідної реконструкції подій, пов'язаних з бомбардуванням німецькими літаками Києва на світанку 22 червня 1941 р., оскільки різні друковані джерела, згадуючи про цю миттєвість Другої світової війни, подають різні деталі, часом суперечливі, або й позбавлені здорового глузду. Трудовій зв'язі працівників Південно-Західної залізниці в роки Другої світової війни присвятив свою розвідку (до 150-літнього ювілею залізниці) член НСКУ *Володимир Лазаренко*.

Про прояви та місця опору радянській тоталітарній ідеології в Києві в 1960–1970-ті рр. на основі архівних матеріалів йдеться у публікації *Валентини Плетяк та Дмитра Лук'яненка* – студентів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». *Олег Бажан* (канд. істор. наук, ст. наук. співробітник Інституту історії України НАН України) використовуючи переважно архівні джерела висвітлює так званий «київський допартійний період» партійного і державного діяча Української РСР Петра Шелеста, зокрема його перебування на посаді директора столичного авіаційного заводу. Цей аспект є важливим для творення мультирівневого біографічного портрету П. Шелеста, адже у публікаціях здебільшого йдеться про його перебування на посаді першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України. *Олена Петасюк* (канд. істор. наук, доцентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка) у статті «Образно-символічний бік міста Києва» зазначає, що актуалізація тематики образного сприйняття світу внаслідок сучасних епохальних динамічних змін поштовхнула увагу не тільки загалом до «образів нації», а й до образів окремих міст, що репрезентують певну націю, розуміння того, що було головним у минулому, на що орієнтуватися у майбутньому. У зв'язку з цим дослідниця аналізує знаково-символьні ряди сприйняття образу Києва, підкреслюючи, що осмислення образу міста у різних його виявах є не тільки важливим науковим завданням. Держава має бути зацікавлена у створенні як матеріальних, так і символічних ресурсів просування свого образу через образи окремих міст. Завершує другий розділ низка статей, в яких висвітлюються питання розвитку туризму у столиці, туристичного потенціалу міста.

Третій розділ «*Наука, освіта, культура та мистецтво Києва*» містить передусім статті, які стосуються освітньої та наукової діяльності різного профілю закладів освіти Києва. Зокрема, *Андрій Шаповал* (канд. істор. наук, ст. наук. співробітник, завідувач відділу археографії Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) у публікації «На шляху до Університету св. Володимира в Києві: епістолярний дискурс (до 150-річчя від дня народження В. М. Перетца)» ґрунтуючись на аналізі архівних документів з'ясовує мотиви, що змусили молодого талановитого вченого, уродженця Санкт-Петербургу, випускника історико-філологічного факультету Петербурзького університету покинути Північну Пальміру та переїхати до міста на Дніпрі й присвятити своє життя українській науці. У статті *Руслани Маньковської* (д-р. істор. наук, провідн. наук. співробітниця Інституту історії України НАН України) «Освіта в музейних практиках Києва» йдеться про музейну педагогіку, як перспективний міждисциплінарний напрям музеології та педагогіки, презентується розроблений науковцями та освітянами столиці проект «Музейна педагогіка в культурно-освітньому просторі Києва: досвід, проблеми, перспективи», мета якого – реалізувати педагогічний потенціал музеїв у освітньому просторі Києва.

Кілька статей викладачів та студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка присвячені розвитку мистецтва у Києві, зокрема відображення міста у живописі XVII – початку XX ст. (*Марія Криштона* – студентка магістратури); висвітленню внеску у розвиток київського світлопису київських фотографів польського походження у другій половині XIX – на початку XX ст., які становили свого роду професійну еліту галузі, долучилися до творення культурного простору модерного Києва (*Геннадій Казакевич* – д-р. істор. наук, професор); київським етюдам в монументальній творчості Івана Їжакевича (*Лілія Іваницька* – канд. істор. наук, доцентка).

У заключному розділі «*Антропология міста: духовність, етнічність, повсякдення*» вміщено низку статей з історії Києво-Печерської лаври, духовного життя представників різних конфесій як у минулі роки, так і сьогодні, а також історії повсякденного життя мешканців міста у XIX–XX ст.

Проведення конференції «Треті киевознавчі читання: історія та етнокультура» (перша відбулася 27 березня 2014 р., друга – 29 березня 2017 р., інформація про конференції публікува-

лася в журналі «Краєзнавство», 2014, № 2; 2017, № 1-2, за їх результатами видані збірники матеріалів) свідчить про започаткування певної традиції в проведенні «Києвознавчих читань» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Всього у трьох збірниках матеріалів конференцій загальним обсягом 1 414

сторінок міститься 250 статей і матеріалів. Більшість статей написана із залученням архівних джерел. Таким чином, конференції «Києвознавчі читання: історія та етнокультура» зайняли певну нішу в наукових киевознавчих заходах і здійснюють свій внесок у розвиток киевознавства та київщинознавства.

Засідання круглого столу, присвяченого 460-й річниці створення «Пересопницького Євангелія» (Переяслав, 5 лютого 2021 р.)

5 лютого 2021 року в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі відбулося засідання круглого столу, присвяченого 460-й річниці створення «Пересопницького Євангелія».

У рамках заходу, в якому взяли участь представники НСКУ, професорсько-викладацького складу, науковці, музейники, краєзнавці, громадськість, місцева влада та ін., відбулася презентація факсимільного видання Пересопницького Євангелія, виготовленого зусиллями видавничого дому «АДЕФ-Україна». Присутні обговорили значення Пересопницького Євангелія для української духовності й культури, художню цінність та роль як символу збереження традицій української державності. Це дійсно національне надбання, справжній шедевр європейського книжкового мистецтва XVIII ст.

Серед учасників зібрання: голова НСКУ, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт, ректор Університету Григорія Сковороди в Переяславі, заступник голови НСКУ, академік НАПН України Віктор Коцур, директорка підприємства «Видавничий дім “АДЕФ-Україна”» Алла Істоміна, видавець і науковець Ігор Шпак, громадський і культурний діяч, директор Міжнародного інституту афонської спадщини Сергій Шумило та один із співмеценатів придбання Пересопницького Євангелія, міський голова Переяслава Вячеслав Саулко.

На початку 2021 року університет за підтримки меценатів придбав для власної бібліотеки коштовне факсимільне видання Пересопницького Євангелія, тож у рамках круглого столу відбулася також урочиста церемонія його передачі закладу.

Важливо, що більш, ніж півтора століття Пересопницьке Євангеліє зберігалось у Переяславі. Спочатку у 1701 році гетьман Іван Мазепа подарував його Переяславському кафедральному собору. Через майже сто років книгу було передано до Переяславської духовної семінарії, створеної незадовго до цього на базі Переяславського колегіуму. Коли заклад у 1862 році перевели до Полтави, туди вирушило і Євангеліє.

На початку роботи круглого столу про основні етапи та особливості виготовлення книги, яка має цілком автентичний із оригіналом вигляд,

розповіли видавці: директорка підприємства “Видавничий дім «АДЕФ-Україна»” Алла Істоміна та президент групи компаній «Адеф» Ігор Шпак. Фахівці забезпечили відтворення первісної неповторності книги методом електронної реставрації. Видання повністю відповідає оригіналу за розміром, вагою, тактильними характеристиками; всі історичні дефекти (шкіри та тексту, забруднення, краплі воску, тощо), колір тла сторінок, чорнила, пошкодження, плями, позначки та автографи збережено; обкладинку відновлено за описами і згадками у джерелах.

Своїми думками про важливість події поділився голова НСКУ, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт. *«Меценати Переяславщини і колектив Університету Григорія Сковороди вкотре продемонстрували патріотизм і пошанування історичної пам'яті, на яких базується цивілізаційний поступ Української держави. Подібні заходи завжди мають правильний україноцентричний задум, це процес культурного та духовного виховання не лише студентів і викладачів, а й загалом місцевої громади, всього суспільства. Можна сказати, що Пересопницьке Євангеліє повернулося додому, до Переяслава!»* – відзначив у своєму виступі Олександр Реєнт.

За його словами, університет Григорія Сковороди під керівництвом ректора Віктора Коцура, долучившись до ініціативи, вкотре продемонстрував свій статус авторитетного науково-освітнього центру в Україні.